

28. Русская правда. – Екатеринослав. – 1911. – 4 янв.
29. **Скальковский К.Н.** Наши государственные и общественные деятели К. Н. Скальковский. – СПб. : Тип. А. Суворина, 1890. – 586 с.
30. **Турченко Ф. Г.** Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.) : іст. нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 304 с.
31. **Шевченко В. М.** Реформи 1860–1890-х рр. у Російській імперії: сучасне трактування // Укр. іст. журн. – 2013. – № 5. – С. 117–123.
32. **Frisen Leonard G.** Rural revolutions in Southern Ukraine : peasants, nobles, and colonists, 1774–1905 / Leonard G. Frisen. – Cambridge, Massachusetts: Ukrainian Research Institute Harvard University, 2008. – 325 s.

Надійшла до редколегії 01.11.2014

УДК 94(477.63):351.745«18»

Д. В. Коротенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ФІНАНСОВОГО УТРИМАННЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ В 70-х рр. ХІХ ст.

Висвітлено коло проблем, що потребували посиленого фінансування виконавчої поліції на Катеринославщині в пореформений період. Зазначено основні способи подолання кризи у фінансовому секторі. Досліджено рівень та джерела тогочасного фінансування поліції регіону.

Ключові слова: виконавча поліція, фінансування, соцькі, десяцькі, фабрично-заводська поліція, повітова поліція, міська поліція, Катеринославщина.

Освещен круг основных проблем, которые требовали усиленного финансирования исполнительной полиции на Екатеринославщине в пореформенный период. Отмечены основные способы преодоления кризиса в финансовом секторе. Исследован уровень и источники финансирования полиции региона.

Ключевые слова: исполнительная полиция, финансирование, сотские, десятские, фабрично-заводская полиция, уездная полиция, городская полиция, Екатеринославщина.

Буржуазні реформи 60-70-х рр. ХІХ ст. у Російській імперії суттєво вплинули на громадське життя українських губерній. Зокрема, і на діяльність державної влади на місцях. Це пов'язано з функціонуванням репресивного апарату, особливо виконавчої поліції. У даному аспекті досить актуальним є питання матеріального забезпечення Катеринославської поліції в пореформу добу.

У загальному плані проблеми фінансового та матеріального забезпечення поліцейських структур царської Росії в українських губерніях розглядали у своїх працях А.Б. Дубровіна [2], В.І. Лазебник [4; 5], М.Г. Любар [7], В.Б. Молчанов [8], Ю.А. Холод [12], О.Н. Ярмиш [13; 14] та ін. [3]. Водночас питання фінансування безпосередньо катеринославської поліції в другій половині XIX ст. залишається поза увагою дослідників. Тож метою написання цієї статті є дослідження рівня, джерел фінансування поліції Катеринославської губернії в 1870-х рр. і проблем, пов'язаних із цими питаннями.

Слід зазначити, що проблеми фінансування катеринославської поліції набувають особливого значення саме в 70-х рр. XIX ст., що було обумовлено низкою чинників: по-перше, активізацією революційно-пропагандистської діяльності в регіоні; по-друге, зростанням злочинності та погіршенням криміногенної ситуації в містах Катеринославської губернії; по-третє, збільшенням кількості населення, обумовленим посиленням промислової потужності регіону й загальними урбанізаційними та міграційними процесами на Півдні України.

Так, аналізуючи соціально-політичну ситуацію на Катеринославщині, слід зазначити, що вона не вирізнялася від загальної тогочасної кон'юнктури в Російській імперії. Наприкінці 1860 – на початку 1870-х рр. активізується революційний рух, з'являються такі таємні організації, як гурток Ішутіна та «Земля і Воля», суттю діяльності яких було повалення самодержавства різними засобами, включаючи і політичний терор. Крім того, у губернії починає зростати кількість злочинів: у 1868 р. у 10 разів (порівнянно з 1861р.) зростає кількість вбивств і в 5 разів – крадіжок. Поширюються в регіоні й такі різновиди злочинів, як підробка цінних паперів, кишенькові та квартирні крадіжки, шахрайство, збут фальшивих грошей, ювелірних виробів, фальсифікація продуктів харчування. Складною залишалася ситуація на селі, у тому числі й на Катеринославщині, де поліція взагалі часто не могла протидіяти зростанню злочинності.

Важливим чинником, який суттєво впливав на становище в губернії, став бурхливий економічний розвиток регіону, який, у свою чергу, обумовив швидке зростання міст і будівництво нових промислових підприємств на Катеринославщині. Саме тут у 1869 р. Д. Юз заснував «Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного і рейкового виробництва». Із середини 1870-х рр. Луганськ (Луганський завод) також стає одним із центрів промисловості (на 10239 мешканців Луганського заводу, із них 389 – купців, функціонувало 108 крамниць і лавок [6]) і входить у сферу транспортного будівництва (відкрито залізницю Луганськ – Дебальцеве). Потужними торговельними та портовими центрами залишалися Ростов-на-Дону й Таганрог. Останнє, у свою чергу, спричинило зростання кількості населення, погіршення криміногенної ситуації в містах, що потребувало відповідної активізації діяльності поліції. Якщо в середині 1860-х рр. кількість населення в губернії складала близько 1187939 осіб, то на середину 1870-х рр. вона збільшилася до 1911000 осіб [10, с. 28–29]. Зрештою саме економічні чинники й обумовили зростання кількості поліцейських у промислових районах Катеринославської губернії, а також появу фабрично-

заводської поліції. Зазначені фактори істотно вплинули й на зростання заробітної плати поліції Катеринославщини.

Водночас слід звернути увагу на те, що діяльність поліції даного регіону була ускладнена наявністю таких факторів: 1) недостатнє фінансування поліцейського апарату як на загальноросійському, так і на регіональному рівнях; 2) невдалий адміністративно-поліцейський поділ, за яким нераціонально було поділено території повітових поліцейських управлінь; 3) нестача професійного кадрового складу в поліцейських установах.

Усі ці чинники призводили до перевантаженості загальної поліції Катеринославщини різноманітними обов'язками, необізнаністю із ситуацією на місцях та неспроможністю влади заохотити до служби в поліції компетентний персонал. Головною ж проблемою була вкрай низька заробітна плата поліцейських чинів. Адже рівень навантаження на службовця внутрішніх справ був непорівнянний із отримуваною ним заробітною платою. Так, Катеринославський губернатор І. М. Дурново зазначав, що головною причиною незадовільної роботи поліцейських чиновників була мала заробітна плата та недостатня кількість поліцейських, і наголошував на тому, що збільшення їх утримання – це найголовніша умова поліпшення кадрового складу поліції [1, оп.39, д. 26, л. 2–38]. Останнє можна пояснити тим, що міста (згідно зі ст. 139 «Міського положення» 1870 р.) мали частково сплачувати витрати на утримання чинів поліції, надавати міським поліцейським управлінням облаштовані приміщення, виділяти кошти на утримання квартир поліцейських, які не мали житла, постачати продовольство, амуніцію та забезпечували поліцейських службовців медичним обслуговуванням [11]. Щоправда за чинним законодавством витрати на утримання поліцейських чинів необхідно було покривати з державного казначейства, а виділяти кошти із міських бюджетів – тільки за наявності достатньої їх кількості. Однак, користуючись тим, що формулювання відповідної статті «Міського положення» було досить розпливчате, Міністерство внутрішніх справ намагалося перекласти на міста повне утримання міських поліцейських установ. Усе це викликало негативну реакцію з боку органів міського самоврядування. Тим не менше в 1873 р. у повітових містах Бахмут, Новомосковськ, Павлоград додатково запровадили посаду помічника пристава, а у Нікополі – посаду поліцейського наглядача, який виконував обов'язки пристава. І ці посади оплачували саме з коштів міст [9, арк.18]. Крім того, Верхньодніпровськ утримував за свій рахунок 10 десяцьких, що складало 1260 крб, не враховуючи витрат на їх спорядження [1, оп. 36, д. 44, л.4].

Зазначимо також, що в 1873 р. із загальної суми – 7207010 крб 53 к. на поліцію губернії було виділено 72550 крб, тобто близько 10 % [9, арк. 27], у той час як у Харківській губернії видатки становили 18 %. Зокрема, у 1874 р. на утримання міської поліції Ростова видано 9700 крб, із них із міського бюджету – 7040 крб [9, арк. 22–23]. Утім у державній скарбниці не завжди знаходилися гроші на утримання поліції в містах, навіть якщо це було передбачено чинним законодавством, а тому уряд був змушений брати кошти з інших фондів. Так, у Катеринославській губернії в 1873 р. за рахунок страхового капіталу було

профінансовано діяльність поліції на суму 1715 крб 10 к., у тому числі в Олександрівську – на 571 крб 70 к., у Верхньодніпровську – на 571 крб 70 к., а у Слов'яносербську – на 571 крб 70 к. [1, оп. 33, д. 362, л. 35 об.–36].

У повітах регіону ситуація була ще гірша, адже фінансувати повітову поліцію фактично мали земства, які не володіли достатніми коштами для утримання «нормального» штату останньої [1, оп. 33, д. 362, л. 174]. Зокрема, сума на утримання повітової поліції в тих місцевостях, де не було міської поліції, станом на 1874 р. становила в середньому 6300 крб, при цьому з місцевих доходів виділено 4635 крб 57 к. [9, с. 27]. Зрештою, аналізуючи суми, витрачені земствами на поліцейські управління, можна зробити висновок, що з року в рік вони скорочувалися. Так, у 1875 р. по Катеринославській губернії відповідні витрати земств склали 50653 крб, у 1876 р. – 46950 крб, у 1877 р. – 44863 крб (до цієї суми необхідно додати 6670 крб, витрачених на утримання справників, їх помічників та станових приставів) [1, оп. 23, д. 1337, л. 63]. Подібне скорочення, на нашу думку, було пов'язане із фінансовим становищем самих земств та зміною структури щорічних видатків від держави на утримання поліції в регіоні.

Ілюстрацією обмежених фінансових можливостей земств можуть слугувати і дані стосовно утримання повітових соцьких на Катеринославщині. Із даних нижченаведеної таблиці можна побачити, що навіть ті соцькі, яких наймали земства, отримували незадовільну платню – у середньому лише 42 крб на рік.

Утримання соцьких у 1879–1880 рр. у Катеринославській губернії

№ п/п	Повіт	Соцькі, які отримували з/п	Соцькі, які не отримували з/п	Сума утримання соцьких на рік
1	Катеринославський	66	122	2459
2	Олександрівський	–	210	–
3	Бахмутський	–	258	–
4	Верхньодніпровський	21	145	1430
5	Маріупольський	9	192	265
6	Новомосковський	4	289	173
7	Павлоградський	–	220	–
8	Ростовський	15	116	450
9	Слов'яносербський	–	196	–
Усього		115	1,748	4777

[10, арк. 163].

У свою чергу за даними Катеринославського губернатора, земство у 1877 р. виплатило: повітовому справнику 300 крб, його помічнику – 200 крб, двом становим приставам 360 крб, усього – 860 крб.

Наведемо відомості й по інших повітах Катеринославщини. Так, у Верхньодніпровському повіті повітовий справник отримував 300 крб, а три станові пристава – по 200 крб. У Новомосковському повіті трьом становим

приставам було виплачено 405 крб, у Бахмутському повіті трьом становим приставам – по 200 крб, у Слов'яносербському повіті трьом становим приставам – по 100 крб, у Ростовському повіті повітовому справнику виплачено 500 крб, його помічнику – 300 крб, п'яти становим приставам – 650 крб. У Маріупольському повіті справнику платили 400 крб, двом становим приставам – по 300 крб кожному, в Олександрівському повіті трьом становим приставам – по 250 крб. Усього ж із коштів земств на утримання чинів повітової поліції у 1877 р. було витрачено 6670 крб [1, оп. 23, д. 1337, л. 19].

Із кінця 1870-х рр. відчувався брак коштів і на утримання розшукової частини, особливо на розслідування справ політичного характеру. Цією обставиною, на нашу думку, і можна пояснити низьку ефективність роботи катеринославської поліції. Рядові поліцейські вимушені були витрачати власні гроші на розшук і переслідування злочинців. Ці кошти можна було повернути через суд або стягнути з підсудного, але на практиці злочинців не завжди знаходили. Для суду ж були потрібні безапеляційні докази участі поліцейського в розшуковому процесі.

Ще гірша ситуація з фінансуванням склалася в політичному розшуку, оскільки у випадку затримання революціонерів не завжди можна було розкривати інформацію стосовно матеріальних витрат. У циркулярі Міністерства внутрішніх справ від 23 листопада 1878 р. зазначено, що діяльність поліції стосовно попередження та розкриття злочинів на Катеринославщині залишалася неефективною, у тому числі й щодо розкриття злочинів політичного характеру: «Виконавчі чини поліції вдаються до розшуку неохоче, діють без достатньої енергії, і обмежують свої дії суто формальною стороною справи» (переклад наш. – Д. К.) [1, оп. 39, д. 26, л. 137–137 зв.].

Таким чином, фінансування загальної поліції в Катеринославській губернії протягом 70-х рр. XIX ст. було недостатнє. Коштів, які виділяли з державної скарбниці, вистачало тільки на утримання табельних чинів поліції. Крім того, значну їх частину, яку повинні були виділяти на утримання поліції з місцевої скарбниці, насправді сплачували підприємці, власники заводів та інших промислів, що перетворювало поліцію на різновид приватної охорони того чи іншого підприємства. У свою чергу місцеве населення змушене було утримувати виконавчі та нижчі чини поліції, що в умовах нестачі фінансування в містах і повітах викликало незадоволення з боку їх мешканців.

Бібліографічні посилання

1. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1286.
2. **Дубровіна А. Б.** Механізм управління, суспільний лад і право України в період імперіалізму і буржуазно-демократичних революцій / А. Б. Дубровіна. – К. : Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1973. – 53 с.
3. Історія міста Дніпропетровська / за ред. А. Г. Болебруха. – Д. : Грані, 2006. – 596 с.
4. **Лазебник В. І.** Город и полиция / В. І. Лазебник // Днепр вечерний. – 2000. – 6 окт. – С. 2.
5. **Лазебник В. І.** У Катеринославських держиморд були проблеми з грамотністю та фехтуванням / В. І. Лазебник // Зоря. – 2013. – 13 лют. – С. 4.
6. Луганск [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : //donbass.name/208-iz-istorii-luganska.html](http://donbass.name/208-iz-istorii-luganska.html).

7. **Любар М. Г.** Кадрове забезпечення органів загальної та політичної поліції Російської імперії у кінці XVIII – на початку XX ст. : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Микола Григорович Любар. – Х., 2004. – 19 с.
8. **Молчанов В. Б.** Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у XIX – на початку XX ст. / В. Б. Молчанов. – К. : Вид-во Ін-ту історії України НАН України, 2007. – 113 с.
9. Печатные записки 2742. Материалы «Высочайше» утвержденной Комиссии о губернских и уездных учреждениях (о преобразовании губернских и уездных полиций). – [1870–1973 гг.].
10. Печатные записки 481. Общие материалы об уездной и сельской полиции и о составе ее в отдельных губерниях. – [1860–е гг.]. – 242 л.
11. Полный свод законов Российской империи, № 48498 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/e—res/law_r/search.php?regim=4&page=821&part=934
12. **Холод Ю. А.** Загальна поліція Російської імперії в Україні у 1862–1905 рр. : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Юрій Анатолійович Холод. – Х., 2002. – 20 с.
13. **Ярмиш О. Н.** Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. – Х. : Консум, 2001. – 288 с.
14. **Ярмыш А. Н.** Наблюдать неотступно... Административно-полицейский аппарат и органы политического сыска на Украине в конце XIX – начале XX веков / А. Н. Ярмыш. – К.: Юринформ, 1992. – 186 с.

Надійшла до редколегії 02.12.2014

УДК 94(477.75) «19/20»

А. М. Лобода

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДВОРЯНСТВО В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Висвітлено участь дворянства Катеринославської губернії у розвитку шкільної освіти в регіоні, а також діяльність на підтримку бібліотечних та музейних установ регіону в пореформену добу.

Ключові слова: дворянство, розвиток освіти, культура.

Освещено участие дворянства Екатеринославской губернии в развитии школьного образования в регионе, а также деятельность по поддержке библиотечных и музейных учреждений региона в пореформенное время.

Ключевые слова: дворянство, развитие образования, культура.

Дворянство Катеринославщини, займаючи активну життєву позицію, було активним учасником соціокультурного життя краю. Це проявлялося в